

JAN
MOHNHAUPT

**ZVÍŘATA
V HITLEROVĚ ŘÍŠI**

PR
OST
OR

**P R
O S T
O R**

Jan Mohnhaupt
Zvířata v Hitlerově říši

PROSTOR

**JAN
MOHNHAUPT**

**ZVÍŘATA
V HITLEROVĚ ŘÍŠI**

PŘELOŽILA MICHAELA ŠKULTÉTV

PROSTOR | PRAHA | 2023

Knihu finančně podpořil Goethe-Institut

© Jan Mohnhaupt 2020

© 2020 Carl Hanser Verlag GmbH & Co. KG, München

Translation © Michaela Škultéty 2023

Czech edition © PROSTOR 2023

ISBN 978-80-7260-563-7

Mým dědečkům Hansovi a Hansovi

OBSAH

PROLOG. SVĚT ZA DRÁTEM	13
O „panských zvířatech“ a „lidské zvěři“	18
Po stopách zvířat	23
Stanovení hranic	25
 1 POKREVŇNÍ POUTA	27
Hitlerovi psi	31
Rasa pana rytmistra	34
Smrtící nepřítel a totemové zvíře	41
Rebelie slečny Braunové	45
„Trhající bestie“	50
 2 SPŘÍZNĚNÍ KRMÍ	58
Říše prasat	62
Velké tukové zbrojení	73
Zakázané maso	81
 3 ODHALENÍ	89
„Školní materiál“	95
Boj s kosmopolity	101
Vytvoření obrazu nepřítele	107
Mládí vpřed	111
 4 MORITURI	117
Objekt nenávisti a „panské zvíře“	122
Život na okraji	126
Půvab šelmy	131
Kočky v řetězech	136

5 RAUFOLD	141
Obtloustlý a oblíbený	143
Hon na vůdce smečky	148
Netvor z Romint	155
Pompa a puch	158
Praturovi na stopě	163
Pod německými stromy	168
Hon na lidi	173
Jelení konce	177
 6 MASO NA GULÁŠ	184
Západní Bug	187
V mrazu a na mrtvém bodě	193
Masová polévka a Paprika	200
Kůň jako pomocník při osídlování	203
Německo – země koní	207
Epilog. Poslední hodina psů	213
Absolutní zvíře	218
Blondin konec	220
Vlčí časy	222
 <i>Poděkování</i>	226
<i>Literatura</i>	229
<i>Úvodní motto kapitoly – zdroje</i>	249
<i>Obrazový doprovod – zdroje</i>	250
<i>Rejstřík</i>	251
<i>Ediční poznámka</i>	261

PROLOG

SVĚT ZA DRÁTEM

Jaká úžasná hierarchie mezi zvířaty! Člověk je
vidí tak, jak si ukradl jejich vlastnosti.
— *Elias Canetti, Provincie člověka*

Uprostřed Německa, na severním úbočí jedné hory, leží ve stínu buků a dubů zoologická zahrada. Je úplně malá, ale kromě jezírka se zlatými rybkami, opičích klecí a ptačích voliér se v ní našlo místo dokonce i na výběh pro medvědy o rozměrech zhruba desetkrát patnáct metrů. Kolem stojí lavice pro muže, kteří v zoo tráví polední pauzu. Několik z nich škádlí opice, další pozorují dva medvědy hnědé. Postavili se na zadní a se zdviženými předními tlapami se pokoušejí přecházet po výběhu. Malou zoo nechal zřídit Karl Koch, aby, jak sám napsal v oficiálním dopise, poskytl svým zaměstnancům „zábavu a rozptýlení“ a „předvedl zvířata v jejich kráse a osobitosti, již lze jinak ve volné přírodě pozorovat a poznávat pouze zřídka“.

Muži, kteří zoo vybudovali, jsou hned naproti, „za drátem“, jak říkal Koch tři metry vysokému a tři

kilometry dlouhému elektrickému plotu. Šírá krajina za ním strmě klesá. V létě je suchá a prašná, v zimě se po ní prohánějí ledové vichry. V nekonečných řadách se tu na sebe těsnají dřevěné baráky.

„Zoologická zahrada Buchenwald“, jak se nevelké zařízení oficiálně nazývá, a stejnojmenný koncentrační tábor jsou od sebe co by kamenem dohodil. Od krematoria k medvědímu kotci je to možná deset, nanejvýš patnáct kroků. „Drát“ mezi nimi původně představoval hranici mezi Buchenwaldem vězňů a Buchenwaldem strážných, dozorců a civilních zaměstnanců. Tvořil hranici mezi lidmi a zvířaty na jedné straně a „podlidmi“ na straně druhé. „Drát“ odděloval dva světy.

Dnes již zoologickou zahradu, kterou nechala v roce 1938 jako „místo pro trávení volného času“ zřídit SS v těsném sousedství koncentračního tábora, téměř nic nepřipomíná. Památník Buchenwald začal v roce 1993 odkrývat její pozůstatky. Dochovala se část základového zdiva, mimo jiné i medvědí výběh, skrytý pod křovím a listím. „Chtěli jsme, aby zoo byla opět vidět,“ říká Rikola-Gunnar Lüttgenau, mluvčí památníku. Vedly je k tomu přitom podle jeho slov především didaktické důvody: „Představa, že nacisté se svými dětmi navštěvovali zoo a pozorovali zvířata, zatímco vedle umírali lidé, nás dráždí, protože si uvědomíme, že část naší vlastní normality, jako je právě zoo, může patřit i do světa, s nímž žádnou sounáležitost necítíme.“

Kdo dnes navštíví pozůstatky výběhu, prochází kolem nízkých cihlových zdí a zbytků umělých skal na lezení, získá z bezprostředního sousedství někdejší idylly a koncentračního tábora ještě jeden dojem. Zoologická zahrada zjevně sloužila jako jakási „zástěna“, jež sice nic nezakrývala, avšak přesto oddělovala část určenou pro dozorce od světa vězňů. „Příslušníci SS si to tu udělali hezké,“ říká Lüttgenau.

Dosavadní výsledky průzkumu táborové zoo jsou poměrně skrovné, přesto na toto místo narážíme znovu a znovu, jak v historických vyobrazeních, tak v novinových článcích a v zápiscích někdejších vězňů. Zoologická zahrada navíc v roce 2014 inspirovala Jense Raschkeho k divadelní hře pro děti. Jmenuje se *Co uviděl nosorožec, když nakoukl přes plot*. Název se vztahuje k anekdotě z vyprávění očitého svědka. V buchenwaldské zoo podle ní, přinejmenším krátce, žil i nosorožec. Sabine Steinová, která řídí archiv památníku, tento příběh zná, avšak doložit ho nelze: „Opakovaně jsem se na to ptala přeživších, kteří k nám přijížděli na vzpomínkové akce,“ říká. „Ale na nosorožce se nikdo nepamatoval.“

Zatímco nosorožec je zřejmě legendou, buchenwaldská zoo byla skutečná, a navíc nebyla jediná svého druhu. Dokonce i ve vyhlazovacím táboře Treblinka měli pro rozptýlení dozorců holubník a klece s liškami a dalšími divoce žijícími živočichy.

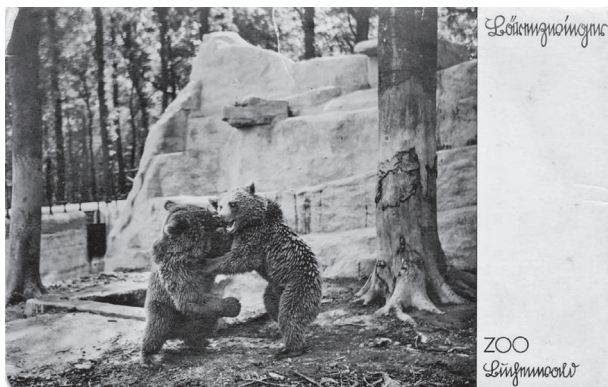
Buchenwaldskou zoo postavili vězni. Zvířata, pocházející především z lipské zoologické zahrady, byla zaplácena z nepatrné mzdy, již vězni dostávali za nucenou práci v okolních továrnách, dílnách a kame-nolomech. Pokud se zvířata poranila, bylo to nezřídka přičteno k tíži vězňům. Pokud některé uhynulo, museli vězni zaplatit náhradu ve formě „dobrovolného poplatku“.

O místa ošetřovatelů byl obrovský zájem, zejména o práci u medvědů, protože to znamenalo neustálý přístup k masu a medu. Jakmile někdo toto místo získal, nechtěl se ho vzdát. I Hans Bergmann byl ochoten kvůli tomu leccos riskovat. Tento židovský vězeň napsal v říjnu 1939 dopis prvnímu vedoucímu tábo-ra a „nejponíženěji“ ho prosil, aby směl opět pracovat u medvědů, neboť současný ošetřovatel čtyři zvířata – mezi nimi březí samici Betty – sám nezvládá a pro přežití mláďat je třeba udělat vše. Kromě toho, poznamenal, „na zvířatech velice lpím a jsem si jistý, že za několik týdnů dokážu společně s cikánem přivést 4 medvědy kompletně do kondyce (sic!) a odchovat mláďata.“

Dozorci skutečně nasazovali k medvědům přednostně Sinty a Romy, jak potvrzuje mluvčí Lüttgenau. „Cikáni“ – jak tvrdilo tehdejší běžné rasistické klišé – si vydělávali na chleba jako artisté a kejklíři a nezřídka předváděli tančící medvědy. „Příslušníci SS tudíž zjevně předpokládali, že „od přírody“

umějí s těmito zvířaty zvlášť dobře zacházet," říká Lüttgenau.

Vedoucí předal dopis svému nadřízenému Karlu Kochovi. Koch koncentrační tábor Buchenwald řídil. Bydlel na jižním úbočí hory, na slunečné straně, kde nechal zřídit „sokolnici SS s klecemi pro sovy, orly a krkavce a výběhy pro vlky, jeleny a divoká prasata. Zatímco zoologická zahrada za plotem byla vyhrazena pouze příslušníkům strážního oddílu a civilním zaměstnancům Buchenwaldu, sokolnici směli o víkendech navštěvovat i obyvatelé Výmaru. Znali ovšem i zoo, neboť SS ve městě distribuovala pohlednice s hrajícími si buchenwaldskými medvědy. Vedle obrázku byl nápis „Zoo Buchenwald“.

Medvědi z Buchenwaldu. Podobné pohlednice distribuovala SS také v nedalekém Výmaru.

Také Ilse Kochová, manželka velitele tábora, nevelkou zoo často navštěvovala i s dětmi. A její procházka pokaždé vedla podél „drátu“. Třebaže na místě bylo jinak přísně zakázáno fotografovat, v rodinném albu Kochových se nacházejí snímky, na nichž vidíme Karla Kocha a jeho syna Artwina, jak krmí a hladí zvířata. O několik let později Ilse Kochová údajně před americkým vojenským soudem tvrdila, že si nikdy nevšimla ani plotu, ani tábora za ním.

Karl Koch dbal na to, aby zvířata měla klid, a velitelským rozkazem vydal zákaz „veškerého krmení a škádlení“. Kdo přesto něco provedl, třeba přelezl plot k medvědí skále nebo se jen opřel o některou klec, musel počítat s trestem, což platilo i pro příslušníky SS. Zvířatům se přece mělo vést dobře. Prosba vězně Bergmanna tudíž musela Kochovi připadat veskrze logická a s jeho žádostí souhlasil. K svému podpisu však připojil poznámku: „*Pokud některé mláďe uhynie, přísně potrestat.*“

O „PANSKÝCH ZVÍŘATECH“ A „LIDSKÉ ZVĚŘI“

Kochova péče o blaho zvířat v jeho zoologické zahradě by se až příliš snadno dala odbýt jako znepokojivá anekdota bez dalšího faktického přínosu – pokud by nebyla součástí systematického posouvání hranic, které z vybraných zvířat činilo „panská zvířata“ a lidi

svévolně degradovalo na „lidskou zvěř“ a „podlidi“. Přední nacionální socialisté neviděli v ochraně zvířat a zločinech proti lidskosti žádný rozpor, naopak, cítili se dokonce být morální elitou. Tak jako Heinrich Himmler, který se v roce 1943 ve svém poznaňském projevu chlubil: „Otázka, zda při budování protitankového příkopu padne 10 000 ruských žen vyčerpáním, mě zajímá jen potud, pokud je protitankový příkop pro Německo hotový. My nikdy nebudeme suroví a bezcitní, kde to není nutné; to je jasné. My Němci, kteří jako jediní na světě máme slušný vztah ke zvířatům, zaujímáme slušný postoj i k této lidské zvěři.“

Rovněž Rudolf Höß, velitel koncentračního tábora v Osvětimi, cítil povinnost zdůraznit mimořádný vztah, jež ke zvířatům od dětství choval. Učarovali mu hlavně koně. V Osvětimi vyhledával jejich blízkost zejména tehdy, když se mu již nedařilo ospravedlnovat každodenní zabíjení plněním povinnosti a poslušností: „Musel jsem dál provádět vyhlazovací proces, masové vraždění, dál to prožívat, dál chladně sledovat i to, co mě v nitru hluboce rozrušovalo,“ uvádí ve svých pamětech, které sepsal po válce během svého věznění v Polsku. „Když mě něco hodně rozrušilo, nemohl jsem se vrátit domů k rodině. Nasedl jsem na koně a zběsilou jízdou odháněl hrůzné představy nebo jsem často v noci procházel stájem a nacházel útěchu u svých oblíbenců.“ Zatímco Himmler používal zvířata k demonstraci morální

nadřazenosti nacistického režimu, Höß se snažil dokonce využít jako důkaz své citlivé, empatické povahy. Nejvíce však zřejmě litoval sám sebe kvůli tomu, čeho všeho „musel být svědkem“.

Příběhy o Kochově péči o zvířata v zoo, o Hößových útěcích ke koním a také Hitlerova často zmiňovaná slabost pro německé ovčáky představují v neposlední řadě součást legendy o moderní ochraně zvířat a přírody v období nacionálního socialismu, jež se do jisté míry udržela dodnes. Ještě stále bývá poukazováno na to, že Hitler nechal již v prvních letech své vlády schválit nový zákon o ochraně zvířat, jenž byl v mezinárodním měřítku považovaný za pokrokový a ve Spolkové republice Německo platil bez zásadních změn až do roku 1972 – zákon, jímž měla být v Německé říši zvířata poprvé chráněna „kvůli nim samým“ (pro jejich vlastní dobro) a jenž samozvanému příteli zvířat Hitlerovi dokonce vynesl ocenění v USA. Hermann Göring již předtím ve funkci pruského předsedy vlády brojil proti jakékoli formě pokusů na zvířatech a „vivisekcionistům“ vyhrožoval koncentračním táborem – jedná se mimochodem o jednu z prvních veřejných zmínek o koncentračních táborech vůbec. V tomto případě však zůstalo u planých hrozeb.

To vše si odporuje pouze zdánlivě. Ochrana zvířat je totiž úzce spojena se základními přesvědčeními nacionálněsocialistické ideologie. K několika málo

historikům, kteří se dosud fenoménem zvířat v období nacismu zabývali, patří Maren Möhrigová. Ve své esaji detailně zkoumala, jak se v nacistickém Německu proměňoval vztah člověka a zvířete. Na první pohled paradoxní myšlenku ochrany zvířat, jak píše Möhrigová, nelze vysvětlit ani jako ryzí prostředek propagandy, ani jako pozitivní aspekt oddělený od zbývajících nacistického uvažování. Daleko spíše se jedná o „integrální součást nového uspořádání společnosti na etnicko-rasovém základě“. Nebo jinak: O ideologii, jež měří hodnotu života podle toho, jaký „užitek“ přináší „společenství“, a nerozlišuje mezi „člověkem“ a „zvířetem“, nýbrž mezi existencí „užitečnou“ a „nehodnou života“. Skutečnost, že některým zvířatům byla přiznána zvláštní ochrana a že někteří lidé byli prohlášeni za „škůdce“ a systematicky likvidováni, tudíž vycházela ze stejného ideologického podhoubí.

S mimořádnou vyhroceností se to projevilo opět v Buchenwaldu. Velitel tábora Karl Koch, jemuž tolik záleželo na blahu zvířat, nechával pro své pobavení vhadzovat vězně do medvědího kotce a sledoval, jak je zvířata trhají na kusy. Leopold Reitter, který Buchenwald přežil, po osvobození tábora uvedl do protokolu: „Ještě v roce 1944, kdy v táboře panoval obrovský hlad, dostávali draví ptáci, medvědi a opice denně maso. To se pochopitelně bralo z vězeňské kuchyně a vězni tak přicházeli o příděly.“

Podobných svědectví existuje celá řada. I mimo kontext koncentračních táborů se zvířata objevují v řadě deníků, vzpomínek, dopisů a dokumentů. V bádání o nacionálním socialismu přesto dosud vystupovala nanejvýš v rolích statistiků. Třebaže historikové od osmdesátých let popsali nesčetné oblasti nacistických dějin všedního dne, od módy přes sport až po stravování, řemesla a konzumaci drog, o zvířatech v nacionálním socialismu se doposud mluvilo pouze zřídka.

Důvody jsou nasnadě, jak potvrzuje i Mieke Roscherová z univerzity v Kasselu, momentálně jediná profesorka v oboru *human-animal studies* v Německu: Badatelé, především němečtí, mají z tohoto tématu i nadále strach, „neboť se obávají, že soustředění se na zvířata povede k bagatelizaci lidských obětí“. Avšak zdánlivě „nevinný“ příběh zvířat je vysoce relevantní právě proto, že je těsně propojený jak s každodenním životem, tak s ideologií nacionálního socialismu jako takovou. V neposlední řadě totiž ukazuje, jak hluboce byl nebezpečný způsob uvažování zakotvený dokonce i v těch oblastech života, které s ideologií nijak nesouvisejí, a jak významně může utvářet společnost: Zkoumáme-li blíže soužití lidí a koček ve třicátých a čtyřicátých letech, nahlédneme do německých obývacích – zároveň jsme však bezprostředně konfrontováni s etnicko-rasistickým pohledem na svět, jenž pronikl hluboko do každodenního

života. Kdo se zaměří na téma hmyzu, ocitne se dříve nebo později ve třídách německých škol – a nevyhnutelně se bude muset zabývat „černou pedagogikou“ a sociálním darwinismem. A pokud by někdo chtěl zjistit, jakou roli v té době hrála prasata, narazí na reklamní plakáty potravinářského průmyslu, na rané formy recyklace, ale také na perverzní výrůstky nacistické ideologie. Příběhy zvířat pronikají do celé řady známých badatelských témat a otevírají často jiný, zhusta nový, avšak nikdy bagatelizující pohled na život v období nacionálního socialismu.

PO STOPÁCH ZVÍŘAT

Teror se neprojevoval úplně všude. Na řadě míst měla hnědá každodennost spíše barvu šedi. Avšak zvířata hrála důležitou roli ve všech oblastech života, jak ukážou následující kapitoly. Každá z nich nám na příkladu jednoho zvířecího druhu přiblíží jiný aspekt nacionálního socialismu. Prostřednictvím psa a jeho divokého prapředka vlka se podíváme na rasovou doktrínu a ozřejmíme si, jak úzce byl každodenní život propojený s ideologií, politika s „vědou“. Díky praseti si přiblížíme význam užitkových zvířat v daném období a poznáme, že jeho role nejdůležitějšího poskytovatele tuku a masa pro výživu lidu byla zároveň zásadní v úsilí vytvořit stát kompletně nezávislý

na zahraničí a přinést důkaz „původní árijské kultury“. Zvířata vyvolávala ambivalentní pocity, což se projevilo především u kočky. Pro jedny představovala „židovské zvíře“, které se nenechá zkrotit. Jiní ji vynášeli do nebes coby lovce myši a „hygienického pomocníka sloužícího zdraví lidu“. V příslušné kapitole se seznámíme s několika majiteli koček, kupříkladu s drážďanským filologem Victorem Klempererem. On a jeho žena se trásli strachy o život svého kocoura Macíka – a brzy i o ten vlastní.

Zvířata sehrála ústřední roli rovněž v pedagogice a výchově třicátých a čtyřicátých let. Na příkladu bource morušového a mandelinky bramborové poznáme, jak byli i ti nejmenší připravováni na válku a boj. Hmyz, jak lze doložit učebnicemi a knížkami pro děti, sloužil také k tomu, aby školáci pochopili, co – a především kdo – je v nacionálněsocialistickém smyslu slova „škůdce“, „cizopasník“ nebo „parazit“.

Neexistovala přitom pouze jediná uniformní ideologie. Světonázorové aspekty se libovolně kombinovaly tu tím, tu zase oním způsobem, což lze ukázat na příkladu nacistického vztahu k lovu: Zatímco Hitler se lovcům vysmíval coby „zeleným svobodným zednářům“, říšský lovcí Hermann Göring se, jak známo, nemohl trofejí nasytit. Ústředním bodem příslušné kapitoly je jelen Raufbold, jehož socha zdobí obálku této knihy. Kdysi padl za oběť Göringově posedlosti trofejemi, jeho bronzové zpodobnění přetrvalo,

přečkalo dvanáct let „tisícileté říše“ – a stejně jako Göringovo světonázorové dědictví dodnes formuje německou myslivost.

Zabýváme-li se rolí zvířat v nacionálním socialismu, nesmí chybět ještě jedna oblast: Druhou světovou válku, a především tažení na východ si nelze představit bez milionů koní. V poslední kapitole budeme doprovázet trakénského hřebce Siegfrieda, který byl se svým jezdce v roce 1941 u přepadení Sovětského svazu a poté pokračoval ještě dál na východ, když už motory a stroje v ruských mrazech dávno vypověděly službu. Ukážeme si rovněž, jak komplexní byl symbolický význam koně pro nacistický pohled na svět – a jak dlouhý je stín, který tento symbol vrhá na Německo dodnes.

STANOVENÍ HRANIC

Ve své sbírce aforismů a krátkých esejí *Minima Moralia – Reflexe z porušeného života* píše Theodor W. Adorno, že „rozhořčení nad spáchanými ukrutnostmi“ je tím nepatrnější, „čím méně se postižení podobají normálním lidem“. Z toho vyvozuje: „Možná je společenský schematismus vnímání u antisemitů uzpůsoben tak, že Židy vůbec nevidí jako lidi. Výroky, s nimiž se člověk neustále setkává, že se divoši, černoši, Japonci podobají zvířatům, třeba opicím,